06/01/2021

Έθιμα των Θεοφανείων στην Μικρά Ασία

/ Παράδοση

Με τη δεσποτική εορτή των Θεοφανείων στις 6 Ιανουαρίου κλείνει ουσιαστικά ο κύκλος των εθιμικών ενεργειών του Δωδεκαημέρου και ανοίγει ένας καινούργιος που οδηγεί στους πρώιμους εαρινούς εορτασμούς των Αποκριών και συνδέεται κατόπιν με το Πάσχα.

Τα Θεοφάνεια ή Φώτα, από τις παλαιότερες γιορτές στη χριστιανική παράδοση αποκτούν ιδιαίτερους συμβολισμούς και ξεχωριστή σημασία στη συνείδηση των χριστιανικών πληθυσμών της υπαίθρου, αλλά και των αστικών κέντρων. Πρόκειται για τη μέρα που καθαγιάζονται τα νερά και επομένως όλη η φύση, ενώ τα ουράνια γίνονται ένα με τα επίγεια, αφού, όπως λέγεται στις ευχές του Μεγάλου Αγιασμού: «Σήμερον τὰ ἄνω τοῖς κάτω συνεορτάζει, καὶ τὰ κάτω τοῖς ἄνω συνομιλεῖ». Επομένως, είναι μια ευκαιρία και για εσωτερική κάθαρση των ίδιων των ανθρώπων και του περιβάλλοντός τους.

Την παραμονή, στα Μισόφωτα όπως έλεγαν στην Ερυθραία, γινόταν η πρωτάγιαση, δηλαδή η ακολουθία του Μικρού Αγιασμού και όλοι προετοιμάζονταν νηστεύοντας αυστηρά και τρώγοντας φαγητά χωρίς λάδι, ενώ θεωρούνταν ημέρα που έπρεπε να αποφεύγονται οι βαριές δουλειές και οι αγροτικές εργασίες. Με το Μικρό Αγιασμό ράντιζαν τα σπίτια, τα χωράφια, τους στάβλους και τις αποθήκες. Τις περισσότερες φορές τη διαδικασία αυτή έκαναν οι ίδιοι οι ιερείς που γύρναγαν σε όλα τα σπίτια του χωριού ή της ενορίας τους. Στη Σμύρνη, τα κορίτσια που βρίσκονταν σε ηλικία γάμου, φύτευαν μια γλάστρα με βασιλικό το Μάιο και φρόντιζαν να τον διατηρήσουν μέχρι τα Φώτα. Όταν ερχόταν να αγιάσει ο παπάς την παραμονή έπαιρναν από το χέρι του το βασιλικό που κρατούσε και του έδιναν ένα καινούργιο ματσάκι από τον δικό τους. Τον βασιλικό που έπαιρναν πρόσεχαν να τον συντηρήσουν στα εικονίσματα για να παντρευτούν γρήγορα. Τα κάλαντα των Θεοφανείων δεν ήταν τόσο διαδεδομένα στην Ιωνία και την Αιολίδα, όπως σε άλλες περιοχές.

Βασική ενέργεια αυτές τις δύο ημέρες ήταν η αποπομπή των καλικάντζαρων, οι οποίοι σύμφωνα με την παράδοση ανέβαιναν στη γη την παραμονή των Χριστουγέννων. Στη φαντασία των απλών ανθρώπων, οι καλικάντζαροι ήταν πλάσματα άσχημα, μαλλιαρά και πονηρά που όλο το χρόνο βρίσκονταν κάτω από τη γη και πριόνιζαν το δέντρο της ζωής. Κατά τη διάρκεια του Δωδεκαημέρου ανέβαιναν στον κόσμο και προκαλούσαν κάθε είδους προβλήματα στα σπίτια των νοικοκυραίων. Την ημέρα των Φώτων, όμως, λόγω της επίδρασης του Μεγάλου Αγιασμού, κατέβαιναν και πάλι στα έγκατα της γης και συνέχιζαν να πριονίζουν το δέντρο της ζωής, το οποίο, όμως, είχε προλάβει να αναγεννηθεί κατά τη διάρκεια της απουσίας τους. Στην Ερυθραία οι καλικάντζαροι αποκαλούνταν με διάφορα ονόματα, όπως καλικαντζάροι, κάρκοι και κωλοβελόνηδοι. Για να αποτρέψουν τις καταστροφές που θα τους προξενούσαν, σε ορισμένα χωριά της περιοχής έβαζαν πίσω από τις πόρτες ή κοντά στα τζάκια παλιά δίχτυα και σκούρες κλωστές με κόμπους και σταυρούς. Επίσης, φρόντιζαν η εστία του τζακιού να μένει συνέχεια αναμμένη καθ’ όλη τη διάρκεια του Δωδεκαημέρου, καθώς θεωρούσαν ότι η

αναμμένη φωτιά εξάγνιζε και προστάτευε και απέφευγαν να κυκλοφορούν έξω τη νύχτα. Επίσης, στο χωριό Βουρλά άφηναν έξω από τα σπίτια πιάτα με λουκουμάδες για να καλοπιάσουν τους καλικάντζαρους, να τους χορτάσουν και να μείνουν έξω από αυτά. Για λόγους αποτροπής των κακών, στο Παλαιοχώρι είχαν τα δρίματα, δηλαδή κατά τη διάρκεια του Δωδεκαημέρου και ως τα Φώτα απέφευγαν να ράβουν, να υφαίνουν, να μπαλώνουν, να βάζουν μπουγάδα και να λούζονται, συνήθεια που διατηρούσαν και στην Πέργαμο. Το βράδυ της παραμονής πίστευαν ότι οι ουρανοί είναι ανοιχτοί και γι' αυτό πρόσεχαν πολύ το τι εύχονταν.

Ανήμερα των Φώτων, στα Λόφωτα (Ολόφωτα), όπως τα έλεγαν στην Ερυθραία, αφού παρακολουθούσαν τη λειτουργία και την ακολουθία του Μεγάλου Αγιασμού, συνέχιζαν με τον καθαγιασμό των υδάτων. Όσοι βρίσκονταν σε παραλιακά χωριά ή κοντά σε λιμάνια κατέβαιναν εκεί για να ρίξουν το Σταυρό στη θάλασσα. Σε περιπτώσεις που κάτι τέτοιο δεν ήταν εφικτό, έστηναν εξέδρα στη μέση της εκκλησίας και βύθιζαν το Σταυρό μέσα σε μια κολυμπήθρα. Όταν έριχναν το Σταυρό στη θάλασσα, αρκετοί άντρες έπεφταν στα παγωμένα νερά για να τον πιάσουν και όποιος τα κατάφερνε θεωρούνταν ο τυχερός της χρονιάς. Στα Μοσχονήσια όποιος έπιανε το Σταυρό έπαιρνε σαν φιλοδώρημα τα χρήματα που άφηναν οι πιστοί όταν πήγαιναν στο τέλος να προσκυνήσουν μπροστά στον ιερέα. Παρομοίως, στα Βουρλά και τον Τσεσμέ ο νικητής γύριζε από σπίτι σε σπίτι με ένα δίσκο, πάνω στον οποίο βρισκόταν ο Σταυρός στολισμένος με λουλούδια. Οι πιστοί προσκυνούσαν και του έδιναν χρήματα.

Τέλος, την ημέρα εκείνη έπιναν τα Μεγάλο Αγιασμό, τον οποίο σε ορισμένες περιοχές πρόσεχαν να μην τον χύσουν, καθώς τον θεωρούσαν ισάξιο με «μισή κοινωνιά» (μισή Θεία Κοινωνία).
Σε άλλες περιοχές φύλαγαν λίγο από αυτόν σε περιπτώσεις σοβαρής ασθένειας μέσα στη χρονιά, ενώ οι ναυτικοί του Τσεσμέ έπαιρναν λίγο μαζί τους στα ταξίδια και σε περίπτωση μεγάλης τρικυμίας τον έχυναν στη θάλασσα για να ηρεμήσει. Στον Τσεσμέ και τα Βουρλά άναβαν και κεριά με τη φλόγα από τις λαμπάδες που βρίσκονταν στην εξέδρα που γινόταν ο Μεγάλος Αγιασμός και τα πήγαιναν στο σπίτι για να ανάβουν με αυτή τη φλόγα το καντίλι για 40 ημέρες. Τέλος, στο Παλαιοχώρι συνήθιζαν να τον αναμειγνύουν με στάχτη από το τζάκι που έκαιγε τις δώδεκα τελευταίες μέρες και μοίραζαν το μείγμα αυτό στις γωνίες του σπιτιού και των στάβλων, για να διώξουν τους καλικάντζαρους.

Με τη γιορτή της σύναξης του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, στις 7 Ιανουαρίου, η καθημερινότητα επανερχόταν και όλοι προετοιμάζονταν για τις αγροτικές εργασίες της άνοιξης και του καλοκαιριού, καθώς όπως πίστευαν, η φύση είχε αρχίσει να ξυπνάει.